

ENTONI BIVOR

STALJINGRAD

Sudbonosna opsada
1942-1943.

Preveo
Nenad Dropulić

■ Laguna ■

Naslov originala

Anthony Beevor

STALINGRAD

Copyright © Anthony Beevor and Artemis Cooper, 1998.

All rights reserved

The moral right of the author had been asserted.

Translation copyright © 2023 za srpsko izdanje, LAGUNA

STALJINGRAD

Sadržaj

Spisak ilustracija	9
Izjave zahvalnosti za fotografije	11
Spisak mapa	13
Predgovor	15

PRVI DEO

„Svetu će zastati dah!“

1. Dvosekli mač Barbarose	23
2. „Za nemačkog vojnika nemoguće ne postoji!“	32
3. „Razvalite vrata i čitavo trulo zdanje srušiće se uz tresak!“	42
4. Hitlerova sujeta: Zakasnela bitka za Moskvu.	52

DRUGI DEO

Obnavljanje Barbarose

5. Prva bitka generala Paulusa	73
6. „Koliko je čoveku potrebno zemlje?“	91
7. „Ni korak nazad“	106
8. „Stigli smo na Volgu!“	123

TREĆI DEO
„Sudbonosni grad“

9. „Krv je vreme“: Septembarske borbe	143
10. <i>Rattenkrieg</i>	165
11. Izdajnici i saveznici	185
12. Tvrđave od štuta i gvožđa	206
13. Paulusov poslednji napad	227
14. „Sve za front!“	238

ČETVRTI DEO
Žukovljeva klopka

15. Operacija Uran	257
16. Hitlerova opsesija	283
17. „Tvrđava bez krova“	295
18. „ <i>Der Manstein Kommt!</i> “	308
19. „Božić na nemački način“	328

PETI DEO
Slom Šeste armije

20. Vazdušni most	351
21. „Predaja ne dolazi u obzir“	370
22. „Feldmaršali se ne ubijaju makazicama za nokte!“	392
23. „Prestanite da plešete! Staljingrad je pao!“	413
24. Grad mrtvih	423
25. Staljingradski mač	435

DODATAK A

Nemački i sovjetski borbeni rasporedi, 19. septembar 1942.

DODATAK B

Statistička rasprava: Snaga Šeste armije u obruču

Izvori	458

Spisak ilustracija

PRVI DEO

1. Jesen 1941. Odvođenje zarobljenih sovjetskih vojnika u pozadinu.
2. Jul 1942. Nemačka pešadija maršira prema Staljingradu.
3. Selo uništeno tokom napredovanja.
4. Nemački tenkovi u donskoj stepi.
5. Avgust 1942. Nemačka artiljerija pred Staljingradom.
6. Doktor Bek, kapelan 297. pešadijske divizije
7. Paulus, Hitler, Kajtel, Halder i Brauhič u Vučjoj jami.
8. Septembar 1942. Napredovanje tenkova 24. oklopne divizije.
9. Septembar 1942. Tenkisti Crvene armije slušaju Hruščovljev govor.
10. Prizor koji je dočekivao sovjetska pojačanja pred prelaz Volge.
11. Nemački oficir i vojnici napadaju fabričke zgrade.
12. Sovjetska pešadija u odbrani.
13. Oktobar 1942. Odvođenje staljingradskih civila.
14. Štab 62. armije. Krilov, Čujkov, Gurov i Rodimcev.
15. Napad odreda Crvene armije u „Staljingradskoj akademiji ulične borbe“ .

DRUGI DEO

16. Komandant jedne Čujkovljeve divizije s mladom vezistkinjom.
17. Oktobar 1942. Nemačka pešadija zauzima uništenu radionicu.
18. „Veliki strelac“ Zajcev, pripadnik 284. streljačke divizije.
19. i 20. Novembar 1942. Operacija Uran: opkoljavanje Šeste armije.
21. Poletanje transportnog aviona junkers 52.
22. Decembar 1942. Nemačka artiljerija Hotove Četvrte oklopne armije.
23. Vojnici opkoljene Šeste armije odnose metalne kutije izbačene iz aviona.
24. Januar 1943. General Rokosovski.
25. Januar 1943. Povlačenje nemačke pešadije kroz vejavicu.
26. Januar 1943. General Edler fon Danijels odlazi u zarobljeništvo.
27. Januar 1943. Gering na proslavi desete godišnjice Hitlerovog dolaska na vlast.
28. Januar 1943. Feldmaršal Paulus i general Šmit posle predaje.
29. Nemačkog vojnika silom isteruju iz bunkera.
30. Ostaci Šeste armije odlaze u zarobljeništvo.
31. Nemački i rumunski zarobljenici.

Izjave zahvalnosti za fotografije

Naročito se zahvaljujem arhivu Muzeja panorame Staljingradske bitke u Volgogradu na ilustracijama 10, 14, 18, 19. i 20.

Helmut Abt Verlag, *Bis Stalingrad*, Alois Beck: 6.

AKG London: 24. 30.

Archive Photos, London: 12, 15.

Bundesarchiv, Koblenz: 2, 21.

Getty Images, London: 1, 2, 17, 22, 23, 25.

Imperial War Museum, London: 4, 5, 8, 9, 11, 26, 28, 29, 31.

Methuen&Co Ltd, *Paulus and Stalingrad: A Life of Field Marshal Paulus*, Walter Goerlitz: 13.

Privatna zbirka: 27.

Topham Picturepoint, Edenbridge, Kent: 16.

Westdeutsches Verlag, *Das Oberkommando der Wernacht Gibt Bekannt*, Martin H. Sommerfeldt: 7.

Spisak mapa

1. Operacija Barbarosa, jun–decembar 1941.
2. Operacija Plavo, leto 1942.
3. Nemački napad na Staljingrad, septembar 1942.
4. Operacija Uran, novembar 1942.
5. Operacija Zimska oluja i Operacija Mali Saturn, decembar 1942.
6. Operacija Prsten, januar 1943.

Predgovor

„Rusija se ne može shvatiti umom“, primetio je pesnik Tjutčev. Staljingradaska bitka ne može se shvatiti uobičajenom analizom. Isključivo vojna studija takve divovske borbe ne dočarava nje-
nu stvarnost s terena, baš kao što su Hitlera u Vučjoj jami u Rastenburgu mape izolovale u njegov svet maštarija, daleko od vojničkih patnji.

Cilj ove knjige je da pokaže, unutar okvira uobičajenog isto-
rijskog pripovedanja, iskustva vojnika obe strane koristeći obilje
novog materijala, naročito iz ruskih arhiva. Raznovrsnost izvora
važna je za dočaravanje nezapamćene prirode tih borbi i njenih
posledica na sve učesnike čije su nade za bekstvo bile zanemarljive.

Ti izvori uključuju ratne dnevnike, izveštaje kapelana, lična
svedočanstva, pisma, zapisnike NKVD-a o saslušanjima nemačkih
i drugih zarobljenika, lične dnevnike i razgovore s učesnicima.
Jedan od najbogatijih izvora u centralnom arhivu ruskog ministar-
stva odbrane u Podoljsku sastoji se od veoma podrobnih izveštaja
koji su se svakodnevno sa staljingradskog bojišta slali u Moskvu
Aleksandru Ščerbakovu, načelniku Glavne političke uprave Cr-
vene armije. Ti izveštaji ne govore samo o herojskim delima nego
i o „neobičnim događajima“ (to je bio komesarski uvijeni naziv
za izdajničko držanje) kao što su dezerterstvo, prelazak na stranu

neprijatelja, kukavištvo, nesposobnost, samoranjavanje, „antiso-
vjetska agitacija“, pa čak i pijanstvo. Sovjetske vlasti pogubile su u
Staljingradskoj bici oko trinaest i po hiljada sopstvenih vojnika^{1*}
– čitavu jednu diviziju. Ubrzo sam shvatio da je moj najveći izazov
uspostavljanje ravnoteže između istinskog požrtvovanja brojnih
crvenoarmejaca s krajnje surovim prisiljavanjem koje su prema
kolebljivcima primenjivali posebni odredi NKVD-a (ti odredi
uskoro su postali deo kontraobaveštajne organizacije SMERŠ).

Gotovo neverovatna nemilosrdnost sovjetskog sistema u veli-
koj meri, mada ne potpuno, objašnjava zbog čega su se brojni bivši
crvenoarmejci borili na nemačkoj strani. U nemačkim divizijama
na prvim borbenim linijama u Staljingradskoj bici bilo je oko pe-
deset hiljada sovjetskih građana u nemačkim uniformama. Neki
su bili surovo prisiljeni na to izglednjivanjem u zarobljeničkim
logorima; drugi su bili dobrovoljci. Mnogi nemački izveštaji iz
završnih dana bitke svedočili su hrabrosti i odanosti ovih „Hivija“
u borbama protiv svojih zemljaka. Ne treba ni naglašavati kakva je
groznica sumnji obuzela Berijin NKVD kad su otkrivene razmere
ove izdaje.

O toj temi se u Rusiji i dalje ne govori. Jedan pešadijski pu-
kovnik s kojim sam u istom kupeu za spavanje putovao vozom
u Volgograd (nekadašnji Staljingrad) u prvi mah odbijao je da
poveruje da bi bilo koji Rus obukao nemačku uniformu. Pove-
rovao je kad sam mu ispričao za izveštaje o sledovanjima Šeste
armije pronađene u nemačkim arhivima. Iako je očigledno mrzeo
Staljina zbog čistki u Crvenoj armiji, pukovnik je dao zanimljiv
odgovor. „Oni više nisu bili Rusi“, rekao je tiho. Njegove reči bile
su gotovo istovetne kao fraza koja se koristila pola veka ranije kada
je Staljingradski front javljao o „bivšim Rusima“ Ščerbakovu u
Moskvu.² Osećanja vezana za Veliki otadžbinski rat nemilosrdna
su danas kao i onda.

* Brojevi u tekstu označavaju napomene koje sadrže spisak literature
korišćene u knjizi. Fajl sa napomenama nalazi se na sajtu *Lagune* www.laguna.rs
u odeljku *Staljingrad*. Nazivi knjiga i imena autora dati su u
originalu i u elektronskoj formi radi lakše pretrage na internetu.

Čitava ova priča o ludosti, bezdušnosti i tragediji otkriva mnogo štošta neočekivano. Na nemačkoj strani nije najupečatljivije neskriveno pitanje učešća Vermahta u ratnim zločinima o kom se u Nemačkoj i danas vatreno raspravlja nego mešanje uzroka i posledica, naročito mešanje političkih uverenja i njihovih posledica. Nemački vojnici u Rusiji, što otkrivaju njihova brojna pisma iz Staljingrada, bili su u potpunom moralnom rasulu. Strategija predupređujućeg rata u cilju pokoravanja Slovena i odbrane Evrope od boljševizma izazvala je, najblaže rečeno, neželjena dejstva. Mnogi preživeli Nemci i dan-danas smatraju Staljingradsku bitku lukavom sovjetskom klopkom u koju su uvučeni namernim povlačenjima Crvene armije. Usled toga smatraju sebe žrtvama, a ne podstrekačima te tragedije.

No, jedno je sigurno. Staljingradska bitka toliko je ideološki naelektrisana i simbolički važna tema da se konačna reč o njoj neće čuti još mnogo godina.

Utrošio bih dobar deo vremena provedenog u istraživanju za ovu knjigu i propustio bih brojne dragocene prilike da nije bilo pomoći i predloga arhivista i bibliotekara. Naročito se zahvaljujem gospođi Irini Renc iz Biblioteke za savremenu istoriju u Štutgartu, gospođinu Majeru i gospođi Erhart iz Istorijskog odeljenja Državnog arhiva u Frajburgu, gospođi Štang i ostalom osoblju biblioteke Centra za istraživanje vojne istorije u Potsdamu, Valeriju Miailoviču Rumjancevu iz Istorijskog arhiva i vojnog memorijalnog centra ministarstva odbrane Rusije i osoblju Glavnog arhiva ministarstva odbrane u Podoljsku, dr Kirilu Mihailoviču Andersenu, direktoru Ruskog centra za očuvanje i proučavanje dokumenata iz savremene istorije u Moskvi, dr Nataliji Borisovnoj Volkovoj, direktorki Ruskog državnog arhiva književnosti i umetnosti i dr Dini Nikolajevnoj Nohotovič iz Državnog arhiva Ruske Federacije.

Veliku zahvalnost dugujem dr Detlefu Fogelu koji mi je na brojne načine pomogao na početku istraživanja i stavio mi na raspolaganje svoju zbirku nemačkih i austrijskih publikacija Udruženja staljingradskih veterana. Doktor Aleksander Fridrih Paulus ljubazno

mi je dozvolio da pregledam papire njegovog dede, feldmaršala Fridriha Paulusa, i obezbedio mi je kopije drugih porodičnih dokumenata o ovoj temi. Profesor dr Hans Girgenzon, patolog Šeste armije u staljingradskom obruču, veoma strpljivo mi je objasnio pojedinosti svog rada i nalaza, kao i pozadinu umiranja opkoljenih nemačkih vojnika od gladi, hladnoće i stresa. Ben Šepard ljubazno mi je objasnio nova istraživanja borbenog stresa u Drugom svetском ratu. Zahvaljujem grofu Kurtu fon Švajnicu na primedbama o strategiji kod Staljingrada, kao i na komentarima o posledicama vojne terminologije korišćene u porukama u novembru 1942.

Na savetima o ruskim izvorima i na drugim predlozima zahvalan sam dr Ketrin Andrejev, prof. Anatoliju Aleksandroviču Černobajevu, prof. Džonu Eriksonu, dr Viktoru Gorbarevu, Džonu Halideju, pukovniku Lemaru Ivanoviču Maksimovu iz istorijskog odseka ruskog ministarstva odbrane, i Juriju Ovizjanku. Hvala i onima koji su me povezali sa živim učesnicima bitke u Rusiji i Nemačkoj, kao i onima koji su mi pomagali i velikodušno se brinuli o meni u obe zemlje. To su: Kris Aleksander, grof Leopold fon Bizmark, Endru Gimson, major Joahim baron Fon Malcan, Glev i Harijet Šestakov, dr Mari-Kristin grofica Fon Štaufenberg i Kristijana van der Velde.

U Volgogradu su mi ljubaznu pomoć pružili dr Raisa Maratovna Petrunjova, vicerektorka Volgogradskog univerziteta, i njene kolege prof. Nadežda Vasiljevna Dulina, direktorka Istorijskih i kulturnih studija, Galina Borisovna s katedre za istoriju, i Boris Nikolajevič Ulko, direktor muzeja univerziteta, kao i Nikolaj Stepanovič Fjodorov, predsednik Odbora ratnih veterana volgogradske oblasti, i potpukovnik Genadij Vasiljevič Pavlov.

Prevode s ruskog uradile su dr Galja Vinogradova i Ljubov Vinogradova; njihova pomoć u pregovorima o pristupu arhivima bila je primer vešte diplomatije, upornosti i vedrine. Njihov doprinos, a da ni ne spominjem njihovo prijateljstvo, pomogli su preobražaju čitavog projekta.

Izuzetno sam zahvalan učesnicima i očevicima koji su posvetili mnogo vremena i strpljenja prisećanju na prošlost. Mnogi su mi

velikodušnu stavili na raspolaganje neobjavljene rukopise, pisma i dnevnike. Njihova imena – osim troje koji nisu želeli da im se imena objave – navedena su u Izvorima, posle Dodataka.

Ova knjiga ne bi nastala da nije bilo Ilio Gordon iz *Pingvina* čija je to i bila ideja, Pitera Mejera iz Sjedinjenih Država i Handa Evalda Deda iz Nemačke čiji su polet i podrška od samog početka omogućili istraživanje. Imam veliku sreću što je Endru Nuremberg moj književni agent, savetnik i prijatelj.

Kao i uvek, najveću zahvalnost dugujem Artemis Kuper, svojoj supruzi i prvoj urednici, na ogromnoj pomoći tokom mog višesećnog boravka u inostranstvu kada je i sama imala mnogo posla.

PRVI DEO

„Svetu će zastati dah!“

Mapa 1 OPERACIJA BARBAROSA

..... Linija fronta, 4. decembar 1941.

- - - - - Međunarodne granice

1.

Dvosekli mač Barbarose

Savršeno sunčano jutro osvanulo je u nedelju 21. juna 1941. Mnogi Berlinci otišli su vozom u Potsdam da provedu dan u parku dvorca San Susi. Drugi su se kupali na plažama jezera Vanze i Nikolasze. U kafeima su bogati repertoar viceva o letu Rudolfa Hesa u Veliku Britaniju zamenile priče o predstojećoj invaziji na Sovjetski Savez. Drugi su se pak, očajni na pomisao o mnogo širem ratu, nadali da će Staljin u poslednjem trenutku Nemačkoj prepustiti Ukrajinu.

U sovjetskoj ambasadi u Ulici Unter den Linden zvaničnici su bili na dužnosti. Hitna poruka iz Moskve zahtevala je „važno razjašnjenje“¹ velikih vojnih priprema duž granica od Baltičkog do Crnog mora. Valentin Bereškov, prvi sekretar ambasade i glavni prevodilac, telefonirao je ministarstvu inostranih poslova u Vilhelmštraseu da zakaže sastanak. Rečeno mu je da rajhsminister Joahim fon Ribentrop nije u gradu, a da državnog sekretara Ernsta Frajhera fon Vajczekera ne mogu da pronađu telefonom. Kako je jutro odmicalo sve više hitnih poruka stizalo je iz Moskve tražeći vesti. U Kremlju je vladala atmosfera potisnute histerije kako su se dokazi o nemačkim namerama gomilali povrh više od osamdeset upozorenja pristiglih tokom prethodnih osam meseci. Zamenik šefa NKVD-a upravo je izvestio o jučerašnjih čak „trideset devet vazduhoplovnih upada preko državne granice Sovjetskog

Saveza“.² Vermaht se otvoreno i bestidno pripremao, ali odsustvo tajnovitosti kao da je samo potvrđivalo ideju u Staljinovom zamršenom umu da je to sigurno deo plana Adolfa Hitlera da iznudi veće ustupke.

Sovjetski ambasador u Berlinu Vladimir Dekanozov delio je Staljinovo mišljenje da je sve to kampanja dezinformacija koju su pokrenuli Britanci. Oglušio se čak i o izveštaj sopstvenog vojnog atašea da je duž granice raspoređeno sto osamdeset divizija. Dekanozov je bio Gruzin kao i njegov pokrovitelj Lavrentij Berija i visoki oficir NKVD-a. Nije imao iskustva u inostranim poslovima osim saslušavanja i čistki iskusnijih diplomata. Ostali zvaničnici ambasade – mada se nisu usuđivali da jače izražavaju svoje stavove – bili su gotovo potpuno uvereni da Hitler planira invaziju na SSSR. Čak su poslali u Moskvu probne otiske rečnika fraza sačinjenog za invazione jedinice koje je u sovjetski konzulat tajno doneo jedan nemački štamparski radnik i komunista. Među korisnim ruskim frazama bile su: „Predaj se!“, „Ruke uvis!“, „Gde je predsednik kolhoza?“, „Jesi li komunista?“ i „Pucaću!“

Bereškov je ponovo pozvao Vilhelmštrase i dobio je odgovor da Ribentrop „nije tu i niko ne zna kada će doći“.³ U podne je pokušao da razgovara s drugim zvaničnikom ministarstva, načelnikom političkog odeljenja. „Mislim da se nešto dešava u firerovom sedištu. Najverovatnije su svi tamo.“ No, nemački ministar inostranih poslova nije bio van Berlina. Ribentrop je bio zauzet pripremanjem uputstva za nemačku ambasadu u Moskvi pod zaglavljem: „Hitno! Državna tajna!“ Sutra rano ujutru, oko dva sata posle početka invazije, nemački ambasador grof Fridrih Verner fon der Šulenburg trebalo je da preda sovjetskoj vladi spisak pritužbi koje će poslužiti kao izgovor.

Dok se u Berlinu spuštalo veče, poruke iz Moskve bile su sve grozničavije. Bereškov je telefonom zvao Vilhelmštrase svakih pola sata, ali i dalje nijedan viši zvaničnik nije prihvatao njegove pozive. Kroz otvoreni prozor svoje kancelarije video je starinske šlemove policajaca koji su čuvali ambasadu. Nešto dalje od njih Berlinci su bili u večernjoj šetnji ulicom. Protivrečnost rata i mira

izazivala je zbunjujuće nestvarnu atmosferu. Ekspresni voz iz Berlina za Moskvu trebalo je uskoro da prođe između spremnih nemačkih jedinica i pređe granicu kao da je sve u najboljem redu.

U Moskvi je sovjetski ministar inostranih poslova Molotov pozvao grofa Fon der Šulenburga u Kremlj. Nemački ambasador je prvo nadgledao uništavanje tajnih dokumenata ambasade, a onda je krenuo na sastanak zakazan za pola devet. Kad ga je Molotov suočio s dokazima o nemačkim pripremama, nije priznao da se sprema invazija, samo je izrazio preneraženost što Sovjetski Savez ne shvata situaciju i odbio je da odgovara na bilo kakva pitanja pre konsultacija s Berlinom.

Šulenburg, diplomata stare škole i pristalica Bizmarkovog načela da Nemačka ne treba da ratuje protiv Rusije, bio je zaprepашćen ruskom neobaveštenošću, a za to je imao razloga. Nešto više od dve sedmice ranije pozvao je na privatni ručak Dekanozova koji je tada boravio u Moskvi i upozorio ga na Hitlerove planove. Stari grof očigledno je smatrao da je razrešen odanosti nacističkom režimu jer ga je Hitler otvoreno slagao tvrdeći da nema nikakvih planova protiv Rusije.* No, Dekanozov je, zapanjen takvim otkrićem, odmah posumnjao na prevaru. Staljin je, reagujući na isti način, eksplodirao na sednici Politbiroa: „Dezinformacije su dosegle ambadorski nivo!“⁴ Staljin je bio uveren da su upozorenja uglavnom engleska provokacija u okviru zavere Vinstona Čerčila, najvećeg neprijatelja Sovjetskog Saveza, da izazove rat između Rusije i Nemačke. Od Hesovog leta u Škotsku zavere u glavi generalnog sekretara bile su sve zamršenije.

Staljin je odbijao da prihvati mogućnost invazije sve do subote 20. juna po podne i užasno se plašio da ne isprovocira Hitlera. Gebels ga je, prilično opravdano, uporedio sa zecom koga je opčinila zmija. Niz izveštaja graničnih jedinica govorio je o tome da se tenkovski motori zagrevaju u šumama s druge strane granice,

* Hitler mu se na kraju osvetio. Šulenburga, koga su 1944. zaverenici nameravali da imenuju za ministra inostranih poslova posle planiranog atentata u Rastenburgu, nacisti su obesili 10. decembra te godine.

o nemačkoj inženjeriji koja podiže mostove preko reka i uklanja prepreke od bodljikave žice ispred svojih položaja. Komandant Kijevskog specijalnog vojnog okruga upozorio je da će rat početi za nekoliko sati. Stizali su izveštaji da su u baltičkim lukama nemački brodovi iznenada prekinuli utovar i otplovili kući. Pa ipak, Staljin, totalitarni diktator, nije mogao da se pomiri s idejom da su događaji možda van njegove kontrole.

Te večeri, posle dugih rasprava s najvišim starešinama Crvene armije, Staljin je pristao da se pošalje šifrovana poruka svim komandama vojnih okruga na zapadu: „Tokom 22. i 23. juna 1941. mogući su iznenadni napadi Nemaca na linije Lenjingrada, Baltičkog specijalnog, Zapadnog specijalnog i Kijevskog specijalnog okruga, kao i Vojnog okruga Odese. Zadatak naših jedinica jeste da ne podlegnu nikakvim provokacijama koje bi izazvale veće probleme. Istovremeno jedinice... treba da budu u stanju pune borbene gotovosti i dočekaju mogući iznenadni napad Nemaca i njihovih saveznika.“⁵ Ratna mornarica i neki viši zapovednici čutke su se oglušili o Staljinovu zabranu mobilizacije. No, za mnoge jedinice ovo upozorenje, poslato tek iza ponoći, stiglo je prekasno.

Kako je noć odmicala, u Berlinu je Bereškov gubio svaku nadu da će dopreti do Ribentropovog kabineta. Iznenada mu je, oko tri po ponoći, zazvonio telefon. „Gospodin rajhsminister Fon Ribentrop“, rekao je nepoznati glas, „traži da vidi predstavnike sovjetske vlade u ministarstvu inostranih poslova.“⁶ Bereškov je objasnio da mu treba malo vremena da probudi ambasadora i naruči automobil.

„Rajhsministrov automobil već čeka ispred vaše ambasade. Ministar želi da vidi sovjetske predstavnike odmah.“

Dekanozov i Bereškov zatekli su crnu limuzinu koja ih je čekala na ulici uz ivičnjak. Zvaničnik ministarstva u punoj uniformi stajao je pored vrata, a oficir SS-a ostao je da sedi pored vozača. Dok su se vozili Breškov je primetio da nebo nad krošnjama parka Tirlgarten iza Brandenburške kapije već bleđi od zore. Bilo je letnje rano jutro.

Kad su stigli u Vilhelmstrase videli su gužvu pred ministarstvom. Ulaz s nadstrešnicom od kovanog gvožđa bio je osvetljen reflektorima za filmske novosti. Novinari su okružili dvojicu sovjetskih diplomata i na trenutak ih zaslepeli blicevima fotografskih aparata. Bereškov je zbog takvog dočeka posumnjao na najgore, ali Dekanozov je delovao čvrsto uveren da su Nemačka i Rusija i dalje u miru.

Sovjetski ambasador, „visok jedva nešto preko metar i po, malog kukastog nosa i s retkim pramenjem crne kose zalepljenim preko čelavog temena“,⁷ nije bio upečatljiva pojava. Hitler mu je na prvoj zvaničnoj audijenciji kao pratiocе dodelio dvojicu izuzetno visokih esesovaca kako bi naglasio suprotnost. No, taj sićušni Gruzin bio je opasan za sve koji su u njegovoj moći. Zvali su ga „dželat iz Bakua“ zbog tiranskih postupaka na Kavkazu posle građanskog rata. U podrumu ambasade u Berlinu čak je sazidaо sobe za mučenje i pogubljenje namenjene pripadnicima sovjetske zajednice osumnjičenima za izdaju.

Ribentrop je čekajući ih koračao tamo-amo po kabinetu „kao zver u kavezu“. Nije bilo ni traga „državničkog izraza koji je čuvao za naročite prilike“.

„Firer je potpuno u pravu što napada Rusiju“, ponavljao je kao da ubeđuje samog sebe. „Rusi bi sigurno napali nas da mi nismo napali njih.“⁸ Njegovi potčinjeni verovali su da nije u stanju da se suoči s uništenjem onoga što je smatrao svojim najvećim podvigom, pakta Molotov–Ribentrop. Možda je takođe počeo da naslućuje da Hitlerov lakomisleni rizik može da se pretvori u najveću katastrofu u istoriji.

Sovjetske predstavnike uveli su u rajhsministrov ogromni kabinet. Uza zidove su bile poređane bronzane statue, a parket s uzorkom vodio je do radnog stola. Kad su prišli stolu, Bereškova je zapanjio Ribentropov izgled. „Lice mu je bilo zajapureno i podbulo, a oči staklaste i crvene.“⁹ Zapitao se je li ministar pio.

Pošto se na brzinu rukovao s posetiocima, Ribentrop ih je poveo do stola sa strane i seli su. Dekanozov je počeo da čita izjavu koja je tražila jamstva od nemačke vlade, ali Ribentrop ga je prekinuo rekavši da su pozvani na sastanak iz potpuno drugih razloga.

Mucajući je izgovorio nešto što se svodilo na objavu rata, mada samu reč rat nije spomenuo. „Neprijateljski stav sovjetske vlade prema Nemačkoj i ozbiljna pretnja koju predstavlja koncentracija sovjetskih jedinica na nemačkoj istočnoj granici primorali su Rajh da preduzme vojne protivmere.“¹⁰ Ribentrop je ovo različitim rečima ponovio nekoliko puta i optužio je Sovjetski Savez za razna dela uključujući i vojnu povredu nemačke teritorije. Bereškovu je odjednom postalo jasno da je Vermaht najverovatnije već otpočeo s invazijom. Rajhsminister je naglo ustao i pružio celokupni tekst firerovog memoranduma zanemalom sovjetskom ambasadoru. „Firer me je zadužio da vas zvanično obavestim o ovim odbrambenim merama.“¹¹

Dekanozov je takođe ustao. Dosezao je Ribentropu jedva do ramena. Najzad je u potpunosti shvatio šta se dešava. „Zažalícete zbog ovog uvredljivog, izazivačkog i krajnje razbojničkog napada na Sovjetski Savez. Skupo ćete ga platiti!“ Okrenuo se i pošao ka vratima, a Bereškov je krenuo za njim. Ribentrop je pohitao za njima. „Recite im u Moskvi“, prošaputao je grozničavo, „da sam ja bio protiv napada.“¹²

Već je svanulo kad su Dekanozov i Bereškov limuzinom krenuli nazad u sovjetsku ambasadu. U ulici Unter den Linden videli su da je odred esesovaca već zatvorio pristup ambasadi. Kad su ušli, osoblje im je saopštilo da su sve telefonske linije prekinute. Podesili su radio na rusku radio stanicu. Moskovsko vreme bilo je jedan sat ispred nemačkog letnjeg vremena, pa je u Moskvi bilo šest ujutru u nedelju 22. juna. Na njihovo zaprepašćenje i zgroženost vesti su govorile o povećanju sovjetske industrijske i poljoprivredne proizvodnje. Posle vesti emitovan je program o telesnom vežbanju. Viši predstavnici službe državne bezbednosti i vojne kontraobaveštajne službe GRU odmah su otišli na najviši sprat ambasade, zabranjenu zonu s vratima od ojačanog čelika i čeličnim kopcima na prozorima, i počeli da ubacuju poverljiva dokumenta u naročite brzogoreće peći ugrađene za hitne situacije.

U sovjetskoj prestonici protivvazdušna odbrana dobila je znak za uzbunu, ali stanovništvo još nije znalo šta se dešava. Pripadnici

partijske nomenklature dobili su naređenje da dođu na posao i osećali su se paralisano jer nije bilo nikakvih uputstava. Staljin je ćutao. Granica između „provokacije“ i pravog rata nije bila utvrđena i niko nije znao šta se događa na frontu. Sistem komunikacija raspao se pod napadom.

Rušile su se čak i nade najfanatičnijih kremaljskih optimista. U tri i petnaest po ponoći od zapovednika Crnomorske flote stigla je potvrda o nemačkom vazдушnom napadu na pomorsku bazu Sevastopolj. Mornarički oficiri sigurno su pomislili na iznenadni japanski napad na Port Artur 1904. Georgij Maljenkov, jedan od najbližih Staljinovih saradnika, nije poverovao u reči admirala Nikolaja Kuznjecova, pa mu je telefonirao kako bi se lično uverio da se ne radi o smicalici kojom više starešine žele da primoraju vođu na dejstvovanje. U pola šest – dva sata posle početka napada na zapadnim granicama – Šulenburg je uručio objavu rata nacističke Nemačke Molotovu. Prema rečima jednog očevica, stari diplomata govorio je s ljutitim suzama u očima i dodao je da lično smatra Hitlerovu odluku ludom. Molotov je zatim pohitao u Staljinov kabinet u kom se okupio politbiro. Kad je čuo vesti, Staljin je po svemu sudeći ćutke klonuo na stolici. Niz njegovih opsesivnih pogrešnih računica pružao mu je obilje tema za gorka razmišljanja. Vođa čuven po bezdušnim prevarama upao je u klopku koju je omogućio sopstvenim delima.

Sledećih dan-dva sa fronta su stizale toliko strašne vesti da je Staljin, u čijoj je nasilničkoj naravi bila i jaka crta kukavištva, pozvao Beriju i Molotova na tajni razgovor. Treba li da sklope mir s Hitlerom bez obzira na cenu i poniženje kao što su učinili u Brest-Litovsku 1918? Mogu da se odreknu većeg dela Ukrajine, Belorusije i baltičkih republika. Kasnije je u Kremlj pozvan bugarski ambasador Ivan Stamenov. Molotov ga je upitao da li bi nastupio kao posrednik, ali na iznenađenje svih ambasador je odbio. „Čak i ako se povučete na Ural“, rekao je, „na kraju ćete ipak pobediti.“¹³

Velika većina stanovništva u zabačenijim delovima Sovjetskog Saveza nije znala ništa o nesreći koja je zadesila njihovu zemlju.

Kao i uvek na neradni dan, centar Moskve bio je pust. Admiral Kuznjecov, načelnik štaba ratne mornarice, razmišljao je o tom spokojnog prizoru vozeći se automobilom u Kremlj. Žitelji prestonice „još nisu znali da vatre plamte na granicama i da naše prethodnice vode teške borbe“.

Najzad se 22. juna u podne na radiju čuo glas, ne Staljinov nego Molotovljev. „Danas u četiri sata ujutru nemačke jedinice napale su našu zemlju bez ikakvih prethodnih zahteva i bez objave rata.“ U ovoj izjavi nije izneo nikakve pojedinosti. „Naša stvar je pravedna“, završio je ukočeno. „Neprijatelj će biti zgažen. Pobićemo.“

Molotovljeve reči bile su nenadahnute, a nastup nezgrapnan, ali objava je izazvala moćne reakcije širom Sovjetskog Saveza. Grad Staljingrad na reci Volgi bio je daleko od borbenih dejstava, ali to nije umanjilo dejstvo govora. „Bili smo šokirani kao da je bomba pala s neba“,¹⁴ sećala se jedna studentkinja. Odmah se prijavila za bolničarku. Njeni drugovi, naročito članovi Komsomola (Komunističke omladine) počeli su da prikupljaju priloge za rat.

Rezervisti nisu čekali naređenja za mobilizaciju. Odmah su se javili na dužnost. Pola sata posle Molotovljevog govora rezervista Viktor Gončarov krenuo je u regrutni centar s ostarelim ocem za kog je mislio da je pošao da ga isprati. Njegova žena bila je na poslu u tramvajskoj remizi i nije mogla da dođe da se oprost. Viktor nije znao da njegov otac, osamdesetjednogodišnji kozak koji se „borio u četiri rata“,¹⁵ namerava takođe da se prijavi u vojsku. Stari Gončarov pobesneo je kad ga je regrutna komisija odbila.

Na staljingradskom Tehničkom univerzitetu pored ogromne fabrike traktora studenti su na zid pričvrstili veliku mapu, spremni da zastavicama obeležavaju prodor Crvene armije u Nemačku. „Mislili smo“, rekao je jedan student, „da ćemo jednim velikim odlučnim udarcem smrviti neprijatelja.“¹⁶ Brojni filmski žurnali o proizvodnji tenkova i vazduhoplovnim podvizima ubedili su ih u neizmernu industrijsku i vojnu moć Sovjetskog Saveza. Takvi snimci bili su mnogo upečatljiviji u zemlji koja je donedavno bila tehnološki zaostala. Povrh toga, svemoć staljinističkog sistema u zemlji stanovništvu je delovala neuništivo. „Propaganda je padala

na dobro pripremljeno tlo“, priznao je drugi staljingradski student. „Svi smo videli tu snažnu sliku sovjetske države, a samim tim i nepovredivosti zemlje.“¹⁷ Niko nije mogao ni da zamisli sudbinu koja je čekala Sovjetski Savez, a još manje sudbinu oglednog grada Staljingrada punog fabrika, javnih parkova i visokih belih stambenih zgrada na obalama velike Volge.